

РОЗДІЛ 3. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.6

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.1.22>

МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ СПАДКОВИХ ПРАВ НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Баранкевич А.В.,

*аспірантка кафедри теорії права, конституційного та приватного права
Інституту з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції
Львівського державного університету внутрішніх справ
<https://orcid.org/0000-0002-6520-9062>
e-mail: anna_barankevych@ukr.net*

Баранкевич А.В. Механізм захисту спадкових прав неповнолітніх осіб в умовах воєнного стану в Україні.

Статтю присвячено дослідженню особливостей захисту спадкових прав неповнолітніх осіб в умовах воєнного стану в Україні. Констатовано, що порядок спадкування зазнав змін у зв'язку з перебуванням частини території України під окупацією, міграційними процесами, необхідністю захисту персональних даних громадян України в умовах війни. Вказано, що поточна політична ситуація ускладнила можливість визначити склад спадщини, встановити коло спадкоємців, подати заяву про прийняття спадщини чи відмову від такої.

Підкреслено, що правовий механізм захисту спадкових прав неповнолітніх осіб з огляду на особливості їх цивільно-правового статусу в умовах воєнного стану посилюється та поповнюється новими елементами.

Зазначено, що посилення механізму захисту спадкових прав неповнолітніх осіб в умовах воєнного стану відбулось через процедурні зміни щодо строків та місця прийняття спадщини.

На основі проведеного аналізу законодавчих положень розглянуто питання строку прийняття спадщини в контексті права неповнолітнього спадкоємця відмовитись від прийняття спадщини. Зазначено, що в умовах воєнного стану продовження строку сприяє захисту спадкових прав неповнолітніх осіб, оскільки надає додатковий час для визначення доцільності прийняти спадщину.

Підкреслено, що внесені законодавцем зміни щодо місця відкриття спадщини зумовлювались, найперше, тимчасовою окупацією російською федерацією територій України ще з 19 лютого 2014 року. Зазначено, що нововведення у Цивільному кодексі України щодо визначення місця відкриття спадщини змінили традиційний для цивільного права порядок визначення такого. Вказано, що такі зміни сприяють захисту спадкових прав неповнолітніх осіб, які можуть перебувати за межами території України та мають можливість подати відповідну заяву за місцем свого перебування. Виокремлено переваги та недоліки таких змін. Звернено увагу на законопроекти щодо відновлення попереднього закріплення місця відкриття спадщини.

Виокремлено особливості прийняття спадщини неповнолітніми особами, які перебувають за кордоном, а також роль консулів у захисті спадкових прав таких осіб.

Констатовано, що в умовах воєнного стану законодавець намагається посилити механізм захисту спадкових прав неповнолітніх осіб, спростити процедуру прийняття спадщини та оформлення спадкових прав.

Ключові слова: механізм захисту спадкових прав, неповнолітні спадкоємці, строки прийняття спадщини, місце відкриття спадщини, воєнний стан.

Barankevych A. Mechanism of protecting inheritance rights of minors under conditions of martial law in Ukraine.

The article is devoted to the study of the peculiarities of protecting the inheritance rights of minors under conditions of martial law in Ukraine.

It was established that the order of accepting inheritance was changed because of temporary occupation of the territories of Ukraine, migration processes, the need to protect personal data of Ukrainian citizens under conditions of martial law. It is stated that the current political situation complicates the ability to determine the size of heritage, the circle of heirs by law, to submit the application for accepting inheritance or disclaiming it.

Considering the features of the legal status of minors, it was emphasized that the legal mechanism of protecting their inheritance rights have been strengthened and renewed by new elements under conditions of martial law.

It is noted that the strengthening of such mechanism under conditions of martial law have occurred due to procedural changes and the change of the place of opening of the inheritance.

On the basis of the analysis of the legislative provisions, the question of the deadlines for accepting inheritance in the context of the right of minors to refuse to accept the inheritance have been characterized.

It is mentioned that under conditions of martial law the extension of the deadlines for accepting inheritance helped to protect the inheritance rights of minors because it provides additional time to determine the advisability of accepting inheritance.

It is emphasized that changes regarding the place of opening the inheritance that were made by the legislator are determined, first of all, by the temporary occupation of Ukrainian territories by russian federation since February 19, 2014.

It is noted that the innovations in the Civil Code of Ukraine regarding the determination of the place of opening the inheritance change the traditional for civil law rules of it understanding.

It is also noted that such changes contribute the protection of the inheritance rights of minors, who may be abroad and have an ability to submit the application for accepting inheritance at the place of staying.

The author singled out the advantages and disadvantages of these changes. It is payed attention to the bills that restore the preliminary confirmation of the place of opening the inheritance.

The specific features of the accepting inheritance by minors who are abroad and the role of consuls in the protection of their inheritance rights are illustrated.

It was established that the legislator tries to simplify the mechanism of protecting the inheritance rights of minors and the registration of the right to inheritance.

Key words: mechanism of protecting inheritance rights, minor heirs, deadlines for accepting inheritance, the place of opening of the inheritance, martial law.

Постановка проблеми. З початком повномасштабного вторгнення як ніколи стали актуальними питання створення безпечних для життя та здоров'я людини умов в яких громадяни нашої держави змогли б продовжити реалізовувати свої права, бути учасниками різноманітних правовідносин. Існуючі алгоритми вчинення тих чи інших юридично-значимих дій потребували переформатування та узгодження з правовим режимом воєнного стану. Налагоджені раніше способи охорони та захисту прав громадян України перестали забезпечувати належний результат, а тому вимагали змін та удосконалення.

Не стала винятком і сфера спадкових правовідносин. Перебування частини території України під окупацією, міграційні процеси та велика кількість жертв серед цивільного населення вплинули на порядок спадкування, можливість визначити склад спадщини, встановити коло спадкоємців, подати заяву про прийняття спадщини чи відмову від такої. Динаміка розвитку спадкових правовідносин, їх стадійність та суб'єктний склад в умовах воєнного стану зазнали змін, які потребують належного нормативно-правового врегулювання.

Стан опрацювання проблематики. Питання особливостей спадкування в умовах воєнного стану досліджені у наукових працях Р. Бориславського, В. Владишевської, М. Долинської, С. Журило, О. Кухарева, В. Кучера, О. Печеного.

Водночас, механізм захисту спадкових прав неповнолітніх осіб в силу особливостей їх цивільно-правового статусу завжди характеризувався додатковими гарантіями, які в умовах воєнного стану посилювались та поповнились новими елементами, а тому потребують додаткового вивчення. Практика реалізації чинних норм права з обраної теми дає підґрунтя для подальших досліджень у напрямку реалізації неповнолітніми особами спадкових прав та їх захист в умовах воєнного стану в Україні.

Метою статті є здійснення системного аналізу змін у цивільному законодавстві щодо прийняття спадщини в умовах воєнного стану та вивчення значення таких змін для захисту спадкових прав неповнолітніх осіб.

Виклад основного матеріалу. Посилення механізму захисту спадкових прав неповнолітніх осіб відбулось через процедурні зміни щодо строків та місця прийняття спадщини.

Законодавець закріплює за неповнолітніми спадкоємцями презумпцію прийняття спадщини та не вимагає спеціального волевиявлення. Разом з тим, подання заяви неповнолітніми особами про прийняття спадщини доцільно з практичної точки зору для усунення спірних моментів щодо складу спадщини та кола спадкоємців. Особливо в умовах воєнного стану: при перебуванні неповнолітньої особи за кордоном, при спадкуванні майна, яке знаходиться на території активних бойових дій чи тимчасово окупованій території.

Поточна судова практика виходить з того, що для з'ясування обставин прийняття неповнолітньою особою спадщини необхідно встановити факти, що спадкоємець на час відкриття спадщини є неповнолітньою особою, неповнолітньою особою не подано заяви про відмову від прийняття спадщини. При цьому, загальне правило, що якщо спадкоємець протягом шести місяців не подав до нотаріальної контори заяву про прийняття спадщини, він вважається таким, що не прийняв спадщину, на неповнолітніх спадкоємців не поширюється.

Разом з тим, питання строку прийняття спадщини постає в контексті права неповнолітнього спадкоємця відмовитись від прийняття спадщини (стаття 1273 Цивільного кодексу України) [1].

Законодавчо визначений у шість місяців з часу відкриття спадщини строк для відмови від прийняття спадщини в умовах воєнного стану Постановою Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 року № 164 «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану» [2] зупинений на час дії воєнного стану, але не більше ніж на чотири місяці. Свідectво про право на спадщину видається спадкоємцям після закінчення строку для прийняття спадщини.

Таке продовження строку сприяє захисту спадкових прав неповнолітніх осіб, оскільки право на відмову від прийняття спадщини існує у спадкоємця лише в межах строку, встановленого для прийняття спадщини, після закінчення якого відмова не допускається і поновлення цього строку законом не передбачено. Тобто неповнолітня особа у разі пропуску зазначеного строку вважатиметься такою, що прийняла спадщину. В свою чергу, продовження відповідного строку дозволяє визначити доцільність прийняття спадщини неповнолітнім спадкоємцем.

Однак, не можна залишити поза увагою постанову прийняту Верховним Судом України у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду 25.01.2023 у справі № 676/47/21, де суд касаційної інстанції виходячи з ієрархії актів цивільного законодавства по вертикалі дійшов висновку, що: правила щодо строку на прийняття спадщини (початок перебігу, наслідки спливу) регулюються Цивільним кодексом України, який прийнятий Верховною Радою України і є основним актом цивільного законодавства України; строк на прийняття спадщини по своїй сутності є присічним; законодавець як у статті 1270 ЦК України, так і в інших нормах ЦК України, не передбачає допустимості існування такої конструкції як «зупинення перебігу строку на прийняття спадщини» та можливості в постанові Кабінету Міністрів України визначити інші правила щодо строку на прийняття спадщини. Отже, вказано, що пункт 3 Постанови Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 року № 164 «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану» суперечить статтям 1270, 1272 ЦК України, а тому не підлягає застосуванню [3].

Вказане судове рішення породило численні дискусії в юридичних колах та нотаріальній спільності щодо того, який строк застосовувати для прийняття спадщини в умовах воєнного стану.

Вже з 19 червня 2023 року така дискусія вирішена, адже строки прийняття спадщини в Україні повернулися до довоєнних норм, що передбачено нормами Постанови Кабінету Міністрів України від 09.05.2023 № 469, які набирали чинності через місяць з дня офіційного опублікування.

Як елемент механізму захисту спадкових прав неповнолітніх осіб в умовах воєнного стану можна розглядати зміну місця відкриття спадщини.

Законом України № 2923-ІХ від 23.02.2023 [4] статтю 1221 (Місце відкриття спадщини) Цивільного кодексу України викладено в новій редакції згідно з якою місцем відкриття спадщини є місце подання першої заяви, що свідчить про волевиявлення щодо спадкового майна, спадкоємців, виконавців заповіту, осіб, заінтересованих в охороні такого майна, або вимоги кредиторів. На підставі отриманої першої заяви нотаріус заводить спадкову справу, яка підлягає державній реєстрації у Спадковому реєстрі в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Законом України № 2923-IX також доповнено статтю 13-1 Закону України «Про нотаріат» [5] частиною 4 такого змісту: «Нотаріальні дії щодо спадкових справ, передбачених частиною третьою цієї статті, можуть здійснюватися будь-яким нотаріусом на території України за зверненням спадкоємця».

Отже, підставою заведення спадкової справи в умовах воєнного або надзвичайного стану є надходження на адресу будь-якого нотаріуса України, незалежно від місця відкриття спадщини, першої заяви (повідомлення, телеграми) про прийняття спадщини, про відмову від прийняття спадщини, про відмову від спадщини, заяви про видачу свідоцтва виконавцю заповіту, заяви виконавця заповіту про відмову від здійснення своїх повноважень, претензії кредиторів.

Таке законодавче нововведення змінило традиційний для цивільного права порядок визначення місця відкриття спадщини, однак не є новим для національного законодавства, оскільки подібна норма закріплена у частині 2 статті 11-1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [6], яка передбачає, що місцем відкриття спадщини є місце подання першої заяви, що свідчить про волевиявлення щодо спадкового майна, спадкоємців, виконавців заповіту, осіб, заінтересованих в охороні спадкового майна, або вимоги кредиторів, якщо: останнім місцем проживання спадкодавця є тимчасово окупована територія; місце проживання спадкодавця невідоме, а нерухоме майно або основна його частина, у разі відсутності нерухомого майна - основна частина рухомого майна знаходиться на тимчасово окупованій території України.

Як бачимо підставою зміни порядку визначення місця відкриття спадщини стала тимчасова окупація російською федерацією територій України ще з 19 лютого 2014 року.

До того ж з початком повномасштабного вторгнення відповідні зміни були внесені в Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України [7], а саме підпункт 2.1 пункту 2 глави 10 розділу II доповнено абзацом 2 такого змісту: «В умовах воєнного або надзвичайного стану спадкова справа заводиться за зверненням заявника будь-яким нотаріусом України, незалежно від місця відкриття спадщини».

Нова редакція статті 1221 Цивільного кодексу України [1] з одного боку уніфікувала підхід до визначення місця відкриття спадщини, що відповідає поточній політичній ситуації в нашій державі та в умовах введення воєнного стану сприяє захисту спадкових прав неповнолітніх осіб, які можуть перебувати за межами території України та мають можливість подати відповідну заяву за місцем свого перебування. Особливо у випадках, коли останнім місцем проживання спадкодавця чи місцезнаходженням нерухомого майна або основної його частини, чи місцезнаходженням основної частини рухомого майна є населений пункт, на території якого органи державної влади тимчасово не здійснюють або здійснюють не в повному обсязі свої повноваження. На підставі поданої заяви нотаріус заводить спадкову справу, яка підлягає державній реєстрації у Спадковому реєстрі, та може видати свідоцтво про право на спадщину, тобто відсутня потреба передавати справу іншому нотаріусу за місцем проживання спадкодавця чи місцезнаходженням нерухомого майна або основної його частини, чи місцезнаходженням основної частини рухомого майна.

Окрім того, таке законодавче регулювання дозволяє отримати свідоцтво про право на спадщину, не чекаючи відновлення роботи нотаріату на територіях, де велись або ведуться бойові дії. Зменшується ризик втрати чи знищення спадкових справ.

При цьому, Спадковий реєстр дає змогу будь-якому нотаріусу, незалежно від розміщення державної нотаріальної контори або робочого місця приватного нотаріуса, перевірити наявність заведеної спадкової справи, а тому погоджуємось з думкою О. Печеного, що прив'язувати місце відкриття спадщини лише до конкретної місцевості недоцільно [8].

З іншого боку такі зміни щодо місця відкриття спадщини ускладнюють здійснення нотаріусом заходів щодо охорони спадкового майна, підвищують ризики для вчинення недобросовісних дій особами, які не зацікавлені у належному поділі спадщини чи кредиторами спадкодавця.

У зв'язку з цим на розгляді Верховної Ради України перебувають законопроекти 9288 про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо вдосконалення порядку прийняття спадщини [9] та похідний 9287 [10], якими передбачено відновлення попередньої редакції статті 1221 Цивільного кодексу України та доповнення Прикінцевих та перехідних положень Цивільного кодексу України новими пунктами 20, 21, якими передбачено зупинення строків позовної давності під час дії в Україні воєнного, надзвичайного стану та встановлення спеціальних строків та порядку регулювання спадкових правовідносин на час дії в Україні або окремих її місцевостях воєнного, надзвичайного стану, зокрема на територіях, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих рф.

Також пропонується вдосконалити порядок визначення територій, на які поширюється спеціальний правовий режим спадкування (тимчасово окуповані території, території де ведуться бойові дії, тощо).

Не можна залишити поза увагою порядок реалізації неповнолітніми спадкоємцями права на спадкування у випадку перебування за межами України. За кордоном нотаріальні дії здійснюють консульські установи та дипломатичні представництва України відповідно до статті 38 Закону України «Про нотаріат» [4]. Консульські установи України вправі видавати свідоцтва про право на спадщину, вживають заходів до охорони спадкового майна. Консул має повноваження на засвідчення справжності підписів на заявах про прийняття спадщини.

Положення про порядок учинення нотаріальних дій в дипломатичних представництвах та консульських установах України затверджено Наказом Міністерства юстиції України та Міністерством закордонних справ України 27.12.2004 № 142/5/310 [11] та жодних змін щодо місця відкриття спадщини та строків прийняття такої після введення воєнного стану в Україні не зазнало.

Відповідно до підпункту 3.11.1 пункту 3.11 вказаного Положення на майно, що переходить за правом спадкування до спадкоємців, консулом за місцем відкриття спадщини видається свідоцтво про право на спадщину. Свідоцтва про право на спадщину підлягають обов'язковій реєстрації (через Міністерство закордонних справ України) у Спадковому реєстрі у порядку, встановленому законодавством.

Місцем відкриття спадщини є останнє місце проживання спадкодавця. Строк для прийняття спадщини встановлюється у шість місяців. Цей строк починається з дня відкриття спадщини (підпункт 3.11.4 пункту 3.11 зазначеного Положення) [11].

Отже, наявна колізія у законодавчому регулюванні та фактично подання заяви щодо прийняття спадщини у консульство України в країні тимчасового перебування матиме наслідком направлення посвідченої консулом заяви з додатками в Україну до нотаріальної контори або нотаріуса, який веде спадкову справу. У випадку, коли спадкова справа ще не заведена – до будь-якого нотаріуса в Україні.

При цьому, неповнолітній спадкоємець вправі подати відповідні заяви щодо прийняття спадщини нотаріусу на підконтрольній території України поштою, заздалегідь попередивши його про це. В такому випадку заява повинна бути нотаріально завірена нотаріусом тієї країни, в якій перебуває спадкоємець.

Висновки. На основі проведеного дослідження, бачимо, що незважаючи на складну ситуацію, наявність умов у яких проблематично здійснювати спадкові права, особливо неповнолітніми спадкоємцями, на законодавчому рівні розробляються та удосконалюються механізми захисту спадкових прав. Законодавець намагається забезпечити можливість неповнолітнім особам прийняти спадщину безвідносно до місця їх проживання (перебування), останнього місця проживання спадкодавця, місця знаходження нерухомого майна чи основної частини рухомого майна. Напрацьований з початку введення воєнного стану механізм захисту спадкових прав неповнолітніх осіб відповідає сучасним викликам суспільства, поточній політичній ситуації в Україні та передусім враховує волевиявлення неповнолітньої особи щодо прийняття спадщини.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення 28.05.2023).
2. Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 р. № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення 28.05.2023).
3. Постанова Верховного Суду від 25 січня 2023 року у справі № 676/47/21 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108654283#Text> (дата звернення 28.05.2023).
4. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України : Закон України № 2923-IX від 23.02.2023 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-IX#Text> (дата звернення 28.05.2023).
5. Про нотаріат: Закон України № 3425-XII від 02.09.1993 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text> (дата звернення 28.05.2023).

6. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України № 1207-VII від 15.04.2014 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text> (дата звернення 28.05.2023).
7. Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: Наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12#Text> (дата звернення 28.05.2023).
8. Печений О. Війна як фактор впливу на спадкові правовідносини. *LexInform*. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/vijna-yak-faktor-vplyvu-na-spadkovi-pravovidnosyny/> (дата звернення 28.05.2023).
9. Проект Закону про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо вдосконалення порядку прийняття спадщини 9288 від 11.05.2023 URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41905> (дата звернення 28.05.2023).
10. Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення порядку прийняття спадщини 9287 від 11.05.2023 URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41906> (дата звернення 28.05.2023).
11. Положення про порядок учинення нотаріальних дій в дипломатичних представництвах та консульських установах України: Наказ Міністерства юстиції України та Міністерством закордонних справ України 27.12.2004 №142/5/310 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1649-04#Text> (дата звернення 28.05.2023).